

**КАТИРЛЕЗЬКА ЗАДУНАЙСЬКА СІЧ:
ПОЯВА, СТАТУС, ОРГАНІЗАЦІЯ КОЗАЦЬКОЇ СЛУЖБИ**

О. А. БАЧИНСЬКА

*д.і.н., професор, Одеський
національний університет імені І. І.
Мечникова (Україна)*

Зруйнування Запорозької Січі 3-5 червня 1775 р. призвело до переходу значної частини запорозького козацтва у межі Очаківської округи, Дністра та пониззя Дунаю - тобто, територій, що належали на той час Османській імперії. Інша частина козаків залишилась на південноукраїнських землях у складі Російської імперії. Тепер у межах двох імперій їм потрібно було визначити своє місце в нових умовах життя. Зазначені землі були обрані запорожцями не випадково, з цією територією вони були знайомі вже з кінця XVII ст. внаслідок козацьких походів та російсько-турецьких війн. У другій половині XVIII ст. ці території Османської імперії найбільше відповідали умовам степового кордону звичного для запорожців і стали районами, де можна було б відновити традиційне господарство та власну організацію - Січ, втрачену в 1775 р.

Оселенню запорожців в Очаківській землі, Буджаку та Добруджі сприяла політика самої Османської імперії. У XVIII ст. турецький уряд проводив специфічну політику щодо цих територій та її населення, для закріплення своєї влади в регіоні [2, с. 243-252]. Через це досить часто місцева турецька адміністрація крізь пальці дивилась на оселення утікачів з сусідніх країн на підвладній їй території.

Вихід запорожців викликав неабияку стурбованість російського уряду - за відомостями прикордонної адміністрації султан схильний був розглядати запорожців як своїх підданих. Таким чином, Оттоманська Порта могла чинити тиск на Росію. По-перше, міжнародною спільнотою, як мусульманська держава, що дала притулок православним (за Кючук-Кайнарджийським миром 1774 р. Росія отримувала право захисту православного населення Османської імперії, що давало їй можливість втручатися у внутрішні справи Порти); по-друге, османський уряд отримував підтримку у боротьбі з місцевими феодалами, які виступали проти державної влади та її реформ, розпочатих в імперії у 1774 р.; по-третьє, запорожці добре знали місцевість і могли, в разі війни з Росією, скласти ефективне поповнення турецької армії; по-четверте, існування запорозького козацтва в Османській імперії фактично декларувало невизнання територіальних надбань Росії і вважалось російською адміністрацією ворожим актом. Зазначене визначило і ставлення російської влади до запорожців, що відбилося в їхній назві - в російських документах "невірні" турецькі або запорожці з-за Дунаю, в історичній літературі вони отримали назву - «задунайські запорожці» або «задунайці». Принагідно зазначимо, в османських документах козаки отримали чітку назву «Potkali/Butkali Kazakları», яка відрізняла їх від інших українських козаків - «барабашів», а також від російських некрасівців - «Ignat Kazakları».

Назва Буткальські або Поткальські козаки стала поширеною з XVIII ст.

За зазначених вище обставин стратегічною метою російської політики стало припинити подальший вихід козаків за кордон і перебування запорожців в Османській імперії взагалі. Тим часом, у серпні 1778 р. питання про політичне становище козаків було вирішене султаном. Незважаючи на протести Росії, він офіційно прийняв козаків під свою юрисдикцію. У вересні 1778 р. російський полковник П. Репнинський повідомляв про те, що османська влада має намір створити на Дністрі Січ, для чого «місце визначене між Бендерами й Аккерманом», козакам надавались озброєння та коні. Враховуючи ці події, уряд Росії передав послу в Константинополі О. Стахієву інструкції, в яких вимагав домагатися у султана видачі запорожців як російських утікачів. У разі відмови, О Стахієву дозволялось запропонувати султанському уряду в обмін на визнання за Портою Очаківської області, переселити запорожців за Дунай. Російська пропозиція була прийнята Османською імперією.

За рішенням турецької адміністрації запорожці мали оселятися в Румелії «у віддалених від чорноморського берега селах, від трьох до п'яти чоловік на село». Умови, в яких опинились задунайські запорожці, а також низка заходів російського уряду, спрямованих на виклик козаків у Росію (амністія, агітація російських агентів), призвели до того, що окремі групи задунайців почали повертатися в російські межі. Вплинуло на вихід козаків у Росію й оголошення про створення із колишніх запорожців «Війська вірних козаків» (згодом - Чорноморське козацьке військо). Разом з цим відбувався вихід запорожців не лише до Росії, але й в Молдавське князівство, і Австрійську імперію (служили як граничари на австрійсько-османському кордоні по обох берегах р. Тиси) [6, с. 39-82].

Міграції із османських володінь викликали серйозні зміни у ставленні султанського уряду до запорожців. Останнє, в умовах підготовки нової війни з Росією, було вкрай небажане. У зв'язку з цим запорожцям знов дозволялось створити власну військово-адміністративну організацію - Січ, яка мала певну автономію. Ймовірно, вже з середини 80-х рр. XVIII ст., вона знаходилась у с. Катирлез у гирлі Дунаю (тепер с. Сфінту Георге (Sfintu Gheorghe) у повіті Тульча (Румунія)).

У період російсько-турецької війни 1787-1791 рр. задунайці брали участь у військових діях на боці Османської імперії. Султан мобілізував козаків, фірман про це був зачитаний в Адріанополі «колишнім запорозьким козакам, які тепер займаються переважно рибальством у Дунаї». Активної участі у військових діях запорожці не брали, обмежуючись дрібними сутичками з загонами російських військ і чорноморських козаків.

Після російсько-турецької війни 1787-1791 рр. Січ задунайців продовжувала існувати в Катирлезі. Більшість колишніх козаків, незадоволених своїм становищем у російських, молдавських, австрійських землях, почали стягуватись навкруги цієї Катирлезької Задунайської Січі. Збільшення козацького населення поблизу кордону продовжувало непокоїти владні кола Росії. Внаслідок використовувались заходи, які були апробовані у попередні роки - «амністії, «приватні запрошення», «засилання агітаторів». Так, саме з завданням перевести Задунайську Січ до Росії, неодноразово іздив до

Катирлезу слизаветаградський купець Є.Кльонов у 90-х рр. XVIII ст. Є.Кльонов від переговорови з кошовим отаманом козаків, купував рибальські заводи, щоб на човнах таємно перевозити козаків на російський бік. Задунайці ж вимагали гарантій безпеки та «пусті землі, що знаходяться поблизу міста Одеси» [7, с. 289]. Однак не всі козаки з приємністю сприймали пропозиції про рееміграцію Так, навесні 1794 р., через намір перевести Січ до Росії ледь не втратив життя кошовий отаман Трохим Помело, що перебував на посаді з 1791 р. Проти нього виступили козаки протурецьких настроїв, вночі оточили його будинок і не знайшовши отамана, пограбували майно [3, с. 29-32].

Активна розбудова Катирлезької Січі задунайцями і пов'язаний з нею перерозподіл земель, як засіб існування, мав неодмінно призвести до конфлікту | з некрасівцями (донськими козаками старовірами). У суперечках між двома групами козаків першого значення мала вигідна земля у дунайському гирлі і рибні лови, а потім їхні різні релігійні традиції. Впливала на стосунки між запорожцями і некрасівцями й кризова ситуація в середині османських володінь 1780-х - початку XIX ст., пов'язана з реформаторською діяльністю султана І Селіма III та великого візира Алемдара Мустафи паші (Байрактара) в управлінні, економіці, армії. Серед противників реформ були в Сілістрі - Йиликоглу Сулейман-ага, у Відні - Осман Пазванд-оглу, в Ізмаїлі - Ібрагім Пеглеван, за призивськом Баба-паша. Задунайські запорожці боролися в складі турецьких урядових частин з зазначеними феодалами. На межі 1805-1806 рр. некрасівці в складі військ Пеглевана здійснили напад на Катирлез, спалили житла козаків і багатьох порубали. Задунайці перебравшись перебралися на чолі з кошовим Гнатом Ковалем до Браїли під захист назиря Ахмет-паші.

Факти свідчать про важливість існування Катирлезу для задунайських запорожців, як традиційного козацького центру. Однак про дану Січ відомо досить мало через брак джерел, тому розглянемо наявну інформацію для визначення її ролі та статусу, як для самих козаків, так і для османського уряду. І На нашу думку, Катирлезьку Січ можна цілком вважати, тим центром, де відбулась інституалізація запорожських козаків вперше після 1775 р. Вона мала всі традиційні складові. Розглянемо кілька з них. В Січі, за усталеною традицією, ! проживало керівництво - кошовий отаман, старшина, куренні отамани і лише неодружені козаки. Одружені мали жити в селах і хуторах навколо Січі. Вони підпорядковувались османським керівникам в Сілістрі, Тульчи або Браїли.

Січ обов'язково мала клейноди - символи влади. Серед них у цей час відомі байрак (значок-прапор), бунчук, пернач і печатка. В дослідженнях вченого Ф. Вовка визначено, що у задунайських козаків січовий прапор замінювався «турецьким бунчуком.... кожний курінь мав свій байрак - рід значка з червоного сукна з білим півмісяцем і 6 зірками. У випадку смерті будь-кого з козаків, перед куренем виставлявся цей байрак як військовою почесь померлому» [5, с. 81,87]. Крім цього, про прапор і інші символи є свідчення самих запорожців: «Прапор дійсно був та один пернач, ... прапор ... був кольором жовтим, а в середині білого кольору півмісяць» [8, арк. 345].

Наприкінці 90-х років XVIII ст. з'являється печатка задунайців. Її поява безперечно засвідчує визначений статус козаків. Так, згаданий купець

Є.Кльонов, у січні 1796 р. просив в отамана Якіма Гардового «п'ять планкетів з військовою печаткою для проїзду за кордон козаків» [7, с.31]. Печатка не мала зображень, а лише текст « ۲۱۷ اقزاقلرینک بوتقالی سرکرده سی قوشوی » – “Potkali kazakların ser-kerdesi koşovı. 1217” [4, арк. 150] – «Поткальських козаків отаман кошовий. 1802/1803».

На території Січі традиційно знаходилась площа з церквою, курені (житла козаків), приміщення для запасів їжі, зброї тощо. Військові підрозділи козаків формувались за куренями, але в разі необхідності вони приєднувались групами до османських частин. Деякі документи дозволяють припустити, що територією, з якої збирали податки на утримання козаків була Волошина (Eflak voyvodası) [1].

Важливим фактом, що свідчить про статус Катирлезької Січі є наявність одружених козаків і народжених на землях Січі дітей. Більшість одружених козаків жили у землянках, займались рибальством і промислами у гирлі Дунаю, наймалися на заробітки. В Катирлезькій Січі більшість задунайців походили з колишньої Запорозької Січі, зберігали її військовий досвід, вільний дух і традиції, а елементи некозацького походження, як правило не грали визначної ролі. Після зруйнування Катирлезької Січі некрасівцями, вона залишалась об'єднувальним центром для козаків, хоча військове керівництво і знаходилось у Браїлі до чергової російсько-турецької війни 1806-1812 рр. і сама війна, в якій козаки взяли активну участь в складі османської армії. Після її закінчення відкрився новий етап в історії запорожців в Османській імперії.

Таким чином, на території Османської імперії після 1775 р. запорожські козаки отримали можливість відновити традиційні способи економічного та організаційного життя. Невизначений статус тривав понад десять років і залежав від військово-політичних відносин між Османською і Російською імперіями. З кінця 80-х років XVIII ст. задунайські запорожці змогли отримати офіційне визнання і відновити свою автономну організацію Січ, яка проіснувала до 1813/1814 рр. маючи більшість атрибутів козацьких Січей XVI- XVIII ст. Козаки служили в складі урядових турецьких військ під час внутрішньо-політичних конфліктів місцевого та державного значення і російсько-турецьких війн кінця XVIII - початку XIX ст.

Література

1. BaŞbakanlık Osmanlı Arşivleri. - Fon adı: C.AS. - Dosya №409. – Gomlek № 16908, - Sof.4; Dosya №505. - Gomlek № 21087. - Sof.4; Fon adı: HAT. - Dosya №50. –Gomlek № 2355A. - Sof.4.
2. Бачинська О. А. Колонізаційна політика Стамбула на Придунайських землях у XVIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). - Вип. 3. - К., 2003.
3. Бачинський А.Д. Січ Задунайська. 1775-1828 рр. - Одеса, 1994.
4. Державний архів Одеської області. - Ф. 1. - Оп. 214. - Спр. 11 за 1816 р.
5. Кондратович Ф. Задунайская Сечь [по местным воспоминаниям и рассказам] // Невичерпні джерела пам'яті.-Т. II.
6. Мільчев В. Запорозці на військовому Кордоні Австрійської імперії, 1785-1790 рр. (дослідження та матеріали). - Запоріжжя, 2007.
7. Невичерпні джерела пам'яті: 36. наук, статей, матеріалів і републікацій. Т. III: Хаджибей Одеса та українське козацтво.(1415-1797 роки)-Одеса, 1999. -Док.У.39.
8. Центральний державний історичний архів України в м. Києва. - Ф. 245. - Оп. 1. - Спр. 8, ч. 1.